

Većina nas svesna je da ljudska bića škode prirodi. Prizori nestajanja šuma, preklanih životinja ili zatrovanih reka samo potvrđuju da je odnos čoveka prema prirodnom svetu sve destruktivniji, dobrim delom i zahvaljujući činjenici što je priroda u našoj percepciji lišena takvih atributa kao što su svesnost ili volja, koji bi (opet u našoj percepciji) eventualno mogli da je kandiduju za ulazak u sferu moralnog. Ipak, nevesela ekološka realnost možda više nego ikada ranije ukazuje na neophodnost zasnivanja nekih novih, manje destruktivnih i usklađenijih odnosa s prirodom.

MATTHEW HALL, *PLANTS AS PERSONS: A PHILOSOPHICAL BOTANY*, SUNY PRESS, ALBANY, NY. 2011

Ivan Umeljić

Uprkos mnoštvu, što filozofskih, što svakodnevnih, referenci na prirodu, ovaj pojam ostao je prilično neuhvatljiv. Filozofska i naučna tradicija shvatale su je u širokom rasponu, od „provokativnog izraza“ i „ljudske konstrukcije“, kako to vole da kažu postmodernisti, do „nepromenljivih zakona“, u perspektivi fizičara. Osim toga, o prirodi se dugo teoretisalo kao o nečem homogenom, da bi tek poslednjih nekoliko decenija, prvenstveno zahvaljujući savremenim uvidima biologije pre svega etologije i ekologije ponašanja filozofija počela da se osvrće na neke njene posebne segmente.

499

U početku, predmet analize uglavnom su bile životinje, a težilo se uspostavljanju etičkog odnosa prema njima. Vodeći teoretičari prava životinja poput Pitera Singera (Peter Singer), Toma Regana (Tom Regan) i Marka Bekofa (Mark Bekoff) iskoristili su naučna saznanja o osećajnosti i subjektivnosti kao argumente u prilog neophodnosti etičkog tretiranja životinja kao fascinantnih, kompleksnih i socijalnih bića, dakle autonomnih individua koje

u potpunosti zavređuju moralni obzir ljudi. U pitanje je bio doveden stari dualizam ljudi i ne-ljudi, što je otvorilo mogućnost da ne-ljudi budu tretirani kao moralni subjekti.

I dok su u međuvremenu etičke rasprave o životinjama postale deo standardnih filozofskih kurseva, istraživanja koja se tiču moralnog statusa biljaka mogla su se izbrojati na prste jedne ruke. Ukoliko se složimo da su kroz čitavu istoriju zapadne filozofije životinje bile marginalizovane, onda se za biljke može reći da su ostale na margini margine, gotovo u apsolutnom mraku, izvan svih teorijskih tokova, prepuštene botaničarima, genetičarima, ekolozima i mikrobiolozima. Čak ni činjenica da 99% zemljine biomase čine biljke nije bila dovoljno inspirativna za zasnivanje jedne sistematske filozofske botanike.

Pionirski poduhvat iz ove oblasti naslovljen *Biljke kao ličnosti: filozofska botanika*, delo je mladog biologa, filozofa i političkog teoretičara Metjua Hala (Matthew Hall, 1980) sa australijskog Univerziteta Monaš. Oslanjajući se na zapadnu filozofsku tradiciju, istoriju botanike, budizam, pagansku mitologiju i urođeničke svetonazore, Hal je uputio otvoreni izazov čitaocu da preispita svoje moralne nazore prema biljkama. Treba odmah naglasiti da u ovom ranom pokušaju zasnivanja biljne etike autor ne zahteva od čitaoca da se uzdrži od konzumiranja ili bilo kakve druge upotrebe biljaka, već se pravi izazov ogleda u pozivu da uvažimo biljke kao inteligentna bića.

Autor *Filozofske botanike* ističe da je upoznavanje sa raznovrsnim kulturno-

filozofskim percepcijama biljnog carstva od krucijalnog značaja za razvijanje moralnog odnosa prema biljkama. Postavivši pred sebe cilj da rasvetli poziciju biljaka u raznorodnim ljudskim svetonazorima, Hal je analizirao često veoma različite i suprotstavljene kosmologije, filozofije i metafizičke sisteme koji su se njima na manje ili više eksplicitan način bavili. Posebna pažnja posvećena je analizi *uključenosti*, odnosno *isključenosti* biljaka iz domena moralnih razmatranja. Ideja autora, kako ističe, „nije da izdigne jedan pogled na svet kao najbolji, već da istraži brojne svetonazore kako bi generisao ideje i strategije za adekvatnije ekološko ponašanje u zapadnom svetu“.

Prva tri poglavlja bave se doslednom marginalizacijom biljaka ističući u prvi plan dominantne pojmove zapadnih „biljnih ontologija“ kao što su *radikalna separacija*, *zoocentriizam*, *isključenje* i *hijerarhijski poredak života*. Pozivajući se na Mihaila Bahtina, Hal kvalifikuje ovakav pristup životu kao *monološki stav* koji ne prepoznaje glas ili prisustvo *drugog*. Kroz brojne primere objašnjeno je kako je zapadna filozofska tradicija vekovima sistematski obezvređivala značaj biljaka njihovim smeštanjem na začelje prirodne hijerarhije i isključivanjem iz sfere etičkih rasprava.

Prvo poglavlje bavi se izgradnjom hijerarhija u prirodi i dualističkim tretmanom biljaka u antičkoj filozofskoj tradiciji. Analiza počinje sa Platonom, koji je biljke definisao upravo iz jedne takve dualističke i zoocentrične perspektive, naglašavajući da one postoje isključivo da bi ljudi mogli njima da raspoložu. Ovakav pristup podržao je i Aristotel u

čijoj su hijerarhiji živog sveta biljke na samom začelju, u potpunosti lišene čulnosti i intelekta i dijametralno različite od životinja. Za razliku od Aristotela, njegov učenik Teofrast na biljke je gledao kao na autonomne činioce, naglašavajući njihovu povezanost sa čovekom. Njegov pogled na život biljaka donekle je sličan pristupu kakav se može naći u grčkoj mitologiji i ostacima paganske tradicije širom Evrope. Umesto da ih posmatra kao pasivna bića lišena čulnosti i inteligencije, biljke je okarakterisao kao voljna i umna stvorenja koja svoju svrhu i želju da cvetaju pokazuju kroz odabir životne sredine i proizvodnju semena i plodova.

Drugo poglavlje istražuje neke od razloga zbog kojih je tretman biljaka u zapadnoj tradiciji postao bliži Aristotelovim nego Teofrastovim stavovima. Iako je Teofrast izvršio veliki uticaj na razvoj botanike, njegovo filozofsko učenje nije imalo veliki broj sledbenika, što donekle objašnjava iščezavanje Teofrastovih uvida i primat Aristotelove hijerarhijske i zoocentrične filozofske botanike.

U trećem poglavlju nastavlja se rasprava o hijerarhiji, ali ovog puta o interpretaciji prirode biljaka u hrišćanskim teološkim tekstovima i biblijskim spisima. Biblijski tekstovi biljke takođe tretiraju kao radikalno drugačije od ljudi i životinja. U biblijskom stvaranju još su naglašenije razlike i diskontinuitet između biljaka i ljudi. Iako ih odlikuju karakteristike zajedničke svim živim bićima, kao što su rast i smrt, biljke se ne smatraju živim. U hrišćanskim teološkim tekstovima preovladava instrumentalistički odnos, zasnovan na korisnosti biljaka za ljudska bića, a one se nalaze na dnu hijerarhije prirodnog sveta, izopštene iz moralnog

univerzuma. Kasniji teolozi priznavali su biljkama životnost zadržavajući pritom kao dominantan instrumentalistički ton u interpretaciji ljudsko-biljnih odnosa.

Tema četvrtog poglavlja jeste *heterarhija* ili, bahtinovskim rečnikom, *dijalog*, stanovište koje prepoznaje glas *drugog*. Ovo poglavlje ujedno je i najduže u knjizi jer je osmišljeno kao kontrapunkt prethodnim poglavljima, ali istovremeno i kao uvod u ostatak knjige. Autor se sada okreće hinduističkim izvorima u želji da pokaže kako biljke ne moraju nužno da budu predmet hijerarhijske separacije. U nekim važnijim hinduističkim spisima biljke su opisane kao sasvim živa bića sa sopstvenim mentalnim atributima, a u *Upanišadama* su, kroz prikaz reinkarnacije duše, ontološki povezane sa ljudskim i životinjskim svetovima. Autor je ukazao i na razlike u pristupima đainizma i budizma. Ističe se da đainistička filozofija verno odražava duh hinduističkih spisa i da kroz dosledno uključivanje interesa ne-ljudi u sferu ljudskih interesovanja kao i naglašavanje sličnosti među biljkama i životinjama predstavlja paradigmatičan primer jedne filozofije nenasilja. S druge strane, ukazano je da, iako sama po sebi nije hijerarhijski strukturirana, budistička kosmologija u izvesnoj meri privileguje životinje, isključujući biljke iz moralnih razmatranja, mada raznolikost filozofskih pristupa ukazuje, barem kada je reč o odnosu prema biljkama, da se ne može govoriti o jednoj jedinstvenoj budističkoj tradiciji. Konkretno, autor primećuje da se u istočnoazijskim budističkim spisima biljkama prilazi sa više empatije, što predstavlja eksplicitan otklon od vladajuće dogme o njihovoj inferiornosti.

U petom poglavlju rasprava se seli na teme ličnosti, cvetanja i srodstva. Polazeći od verovanja da su sva bića povezana, mnogi urođenici smatraju da su biljke bića obdarena svesnošću, inteligencijom, voljom i komunikativnošću. Na njih se gleda kao na bića koja mogu da cvetaju i da budu povređena, mada svakako različita od ljudskih bića. Njihove potrebe i egzistencija drugačiji su od potreba ljudi, ali među njima nema radikalnog ontološkog jaza, nema ni zoocentričnog dualizma, niti su biljke na začelju nekakve hijerarhijske lestvice. Biljke se smatraju rođacima s kojima nas povezuju briga i solidarnost koji izviru iz našeg koegzistiranja u jednoj istoj prirodi. Ovakav pristup objedinjen je s kategoričnim stavom da biljke jesu različite od ljudskih bića, što se najbolje vidi na primeru odnošenja prema njihovom uništavanju. Za razliku od biblijskog i antičkog stava, ovde nužnost uništavanja biljaka ne povlači za sobom negiranje njihovog sopstva. Dakle, prihvatljivo je pojesti biće drugačije-od-čoveka, ali mu nanetu štetu treba što je više moguće ublažiti, pošto se radi o nečemu što deli sve atribute života sa nama.

U šestom poglavlju autor se detaljnije bavio nekim drevnim paganskim izvorima koji svedoče da su prehrišćanske i prearistotelovske kulture sva bića iz biosfere prepoznavale kao povezana supstancijalnim srodničkim vezama. Biljke su u paganskom svetonazoru autonomna, voljna i komunikativna bića, a njihovo sopstvo i srodstvo sa ljudima ovekovečeni su u brojnim pričama, poemama i mitovima.

Ipak, najinteresantniji deo *Filozofske botanike* predstavlja sedmo i poslednje

poglavlje gde saznajemo da pripisivanje svojstava koja karakterišu ličnosti biljkama i naglašavanje njihovog srodstva sa ljudskim bićima nisu isključivo ograničeni na domen religije. Već početkom 19. veka brojni naučni dokazi direktno su opovrgavali ideju hijerarhije prirode. Darvinovi rani eksperimenti sa izrazito senzitivnom biljkom, stidljivom mimozom (*Mimosa pudica* L.), kao i istraživanja koja su potom usledila, iz osnova su podrili uvreženo shvatanje da su biljke pasivna i bezosećajna bića. Malo je poznato da se Čarls Darvin pred kraj života, zajedno sa svojim sinom Frensisom, gotovo u potpunosti posvetio izučavanju biljaka i da je o njima objavio nekoliko obimnih studija, koje su poslužile kao polazna platforma da se početkom 21. veka zasnuje jedna nova biološka disciplina, *biljna signalizacija* (plant signaling). Ova nova i donekle kontraverzna naučna disciplina, koja je glavna tema poslednjeg poglavlja, posebno je zanimljiva zbog toga što naglašava da biljke nisu imune na komunikaciju, što unutar svojih tela, što sa organizmima iz svog okruženja. Istaknuti predstavnici ove škole mišljenja, Entoni Trevavas (Anthony Trewavas), František Baluška (František Baluška) i Stefano Mankuso (Stefano Mancuso), čak zagovaraju ideju da su biljke zapravo inteligentna stvorenja. U svom, može se reći, programskom tekstu „Plant Intelligence: Mindless mastery“ publikovanom 2002. godine u časopisu *Nature*, Trevavas argumentuje da biljke odlikuju neki veoma sofisticirani aspekti mentalnog ponašanja kao što su prepoznavanje i odlučivanje. Osim toga, neka savremena naučna istraživanja otkrila su da fiziologija biljaka može da podrži sofisticirane

mentalne aktivnosti. Tako je čudnim spletom okolnosti savremena nauka došla na pozicije đainizma i urođeničkih verovanja.

Hal veruje da u okvirima zapadne kulture kojom dominira naučni pogled na svet ovakvi dokazi pružaju dodatni kredibilitet stanovištu da su naša percepcija i tretman biljaka u osnovi pogrešni i neadekvatni, i da se zbog toga treba okrenuti filozofskim tradicijama koje se

prema biljkama odnose na inkluzivan, nehijerarhijski i dijaloški način. „Štaviše“, zaključuje autor *Filozofske botanike*, „ukoliko bismo ignorisali akumulirano naučno znanje i nastavili da isključujemo biljke iz moralnih razmatranja, onda bismo se prema njima odnosili nepravedno, tretirali ih kao beznačajnije nego što zapravo jesu i uništavali ih bez griže savesti, posmatrajući ih kao ništa više od potencijalne drvene građe, piljevine ili goriva za naše potrebe...“ .

